

4. Rapatsevich, E. S. (Ed.). (2005). Pedgogika: Bolshaia sovremennaia entsiklopediia [Pedagogy: Large contemporary encyclopedia]. Minsk: Sovremennoe slovo.
5. Rasnikov, G. V. (2006). K voprosu o prirode fenomena sinestezii [On the question of the nature of phenomenon of synesthesia]. In Vestnyk MGU, Seriia 14, Psikhologiiia (pp. 28-56). Moscow: Izdatelstvo MGU.
6. Trofimova, I. A. Muzykalnaia grafika kak proiavlenie sinestezii [Music graphics as a manifestation of synesthesia]. In Problema kompleksnogo izucheniiia khudozhestvennogo tvorchestva. Kazan.
7. Shkoliar, R. V., Krasnosilnikova, M. S., & Kritskaia, E. D. (1999). Teoriiia i metodika muzykalnogo obrazovaniia detei [Theory and methodology of musical education of children] (2nd ed.). Moscow: Flinta: Nauka.
8. Yakoniuk, V. L. (2001). Vysshhaia muzykalnaia shkola v kontekste reformy muzykalnogo obrazovaniia. Voprosy metodologii [Higher musical school in the context of the reform of musical education. Questions of methodology]. Vestsi BDAM, 1, 8-12.

Рахманова Оксана Кахрамонівна, аспірантка Київського університету імені Бориса Грінченка, викладач Університетського коледжу Київського університету імені Бориса Грінченка

Рахманова Оксана Кахрамоновна, аспирантка Киевского университета имени Бориса Гринченко, преподаватель Университетского колледжа Киевского университета имени Бориса Гринченка

Oksana Rakhmanova, Research Student at Borys Hrinchenko Kyiv University, lecturer of University College of Borys Hrinchenko Kyiv University

УДК 378.1.37

О. В. Роговец, м. Київ

ДІАГНОСТИКА ПРАВОСВІДОМОСТІ ПІДЛІТКІВ: КОНСТАТУВАЛЬНИЙ ЕТАП ЕКСПЕРИМЕНТУ

У статті обґрунтовано важливість виховання правової свідомості підлітків, схарактеризовано особливості підліткового віку, які впливають на розвиток, забезпечують дієвість цього процесу, підтримують чи гальмують його. Уточнено сутність правосвідомості підлітків. Визначено критерії, показники вихованості правосвідомості підлітків відповідно до виокремлених цінностей. Наведено зміст і методдику констатувального етапу експериментальної

роботи, проаналізовано та узагальнено його результати щодо виявлення рівнів правової свідомості підлітків.

Ключові слова: *правова самосвідомість, правосвідомість, підлітки, діагностика виховання.*

Соціокультурні зміни у сучасному українському суспільстві по-різному впливають на формування і розвиток індивіда. З одного боку, спостерігається підвищення вимог до його загального і культурного рівня, поглиблення й розширення світогляду, оволодіння вміннями, які забезпечували б не лише адаптацію до нової соціальної реальності, а й сприяли свідомому вибору життєвого поступу. З іншого боку, різновекторність соціальних цінностей ускладнює процес соціального становлення особистості, спричиняючи проблеми у сфері соціальної взаємодії та соціальних відносин.

Актуальність виховання правосвідомості підлітків зумовлюється процесом становлення України як єдиної політичної нації. У цьому контексті особливої ваги набуває соціальне замовлення на виховання молодого покоління громадян, які б відповідально ставилися до своїх обов'язків, знали права і свободи, вміли відстоювати їх, глибоко усвідомлювали й поважали демократичні цінності. Саме такі громадяни здатні сприяти розбудові України, яка конституційно закріпила за собою статус демократичної, правової, соціальної держави, прямує до утвердження громадянського суспільства.

Проблемам правосвідомості, визначенню основних ознак її реалізації присвятили свої праці І. Бех, М. Боришевський, К. Волинка, О. Гавриленко, О. Дзьобань, В. Лазарев, Л. Луць, С. Максимов, В. Нерсянц, М. Цимбалюк.

Розкриваючи сутність представленого феномена, ми виходили з того, що правосвідомість особистості значною мірою залежить від сучасного розвитку права й етичної культури. Правосвідомості притаманні як ті властивості, що є загальними для всіх видів суспільної свідомості, так і ті, що відрізняють її від них. Своєрідність правосвідомості обумовлена, насамперед, тим, що має свій особливий предмет відображення і впливу – правову дійсність, зокрема право як систему правових норм, правовідносини, законодавство, правову поведінку та інші явища, правову систему загалом. Причому правосвідомість не тільки відбиває їх у правових принципах,

категоріях, концепціях, теоріях, почуттях, поглядах, а й спрямовує суб'єктів права на здійснення певних змін у правовому середовищі, прогнозує і моделює правову поведінку.

Це відповідає базовому розумінню правосвідомості особистості як гармонії знань, умінь і ставлень. Знання й уміння опосередковують ставлення. Ставлення – це реальний дійсний зв'язок, який встановлює людина з суб'єктами і об'єктами дійсності у своїй свідомості. Це зв'язок “Я – Я”, “Я – Ти”, “Я – суспільство”. Показниками ставлення особистості є її якості, які опосередковано несуть у собі значуще для людей – цінність.

Когнітивна складова правосвідомості становить, передусім, сукупність правових знань, принципів, ідей, теорій, концепцій, які відбивають теоретичне осмислення суб'єктами права, правового розвитку, правових режимів, механізму та процесу правового регулювання суспільних відносин. Емоційна складова відображає оцінні ставлення і судження про них. Поведінкову частину правосвідомості складають мотиви правової поведінки. Це ті елементи, які безпосередньо зумовлюють і визначають поведінку суб'єктів права, її напрям, природу. Поведінкові елементи утворюють вольову сторону правосвідомості, синтезують когнітивні та емоційні компоненти, є однією з частин правової поведінки. Поведінкові елементи правосвідомості безпосередньо виступають об'єктом і засобом правового регулювання, тому що впливати на поведінку людей можна через їх правосвідомість, формування відповідних мотивів і правових настановлень [3, с. 282].

Дослідники, котрі вважають правосвідомість особистісною категорією, трактують її як усвідомлення людиною своїх прав та обов'язків, сукупність ідей, поглядів, уявлень про те, яким має бути право щодо його справедливості, доцільності, ефективності щодо затверджених і визнаних у суспільстві цінностей; сукупність оцінних думок і настановлень, що визначають ставлення суб'єктів соціальних відносин (соціальних груп, окремого громадянина або суспільства) до права та чинного законодавства; а також практику застосування правових (або неправових) звичаїв, ціннісних орієнтацій, які регулюють людську поведінку в соціально значущих ситуаціях [4, с. 12].

Отже, правосвідомість складається зі знань про свою державу, понять про право, його основні принципи та вимоги, а

також оцінних моментів своєї поведінки та поведінки інших людей.

Визначено критерії правосвідомості (когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінковий) та показники вихованості у підлітків правосвідомості.

Для діагностики вихованості правосвідомості учнів підліткового віку обрано такі показники:

- *знань*: про себе (як учня, громадянина, як члена громадянського суспільства); про права та обов'язки (учня, громадянина, члена громадянського суспільства), державні символи, громадянські цінності (національна гідність, громадянська відповідальність та обов'язок, ініціативність);
- *почуттів* національної гідності, громадянської відповідальності та обов'язку, поваги до державних символів, прихильності до державних інтересів, національної гідності;
- *уміння* застосовувати правові знання, оперувати ними у спілкуванні з однокласниками, оточуючими, протистояти зневажливому ставленню до себе, до інших людей, до нації.

Добираючи діагностичний інструментарій для констатування рівня вихованості правосвідомості у підлітків, ми враховували насамперед вікові особливості досліджуваної категорії учнів.

Висвітленню особливостей підліткового віку, аналізу їх прояву, засобам подолання негативних якостей і підтримки позитивних прагнень присвятили свої праці І. Бех, М. Боришевський, С. Максименко, Д. Колесов, І. Мягков, Б. Татенко, Д. Фельдштейн.

Підлітковий вік традиційно вважають періодом розвитку людини між дитинством і юнацтвом, який охоплює вік від 10-11 до 13-14 років.

Передусім, підлітковий вік характеризується проявом ряду специфічних рис, головною з яких є прагнення до спілкування з однолітками і прояв у поведінці бажання утвердити свою самостійність, незалежність, власну автономію.

Підлітковому віку притаманне переплетення суперечливих тенденцій соціального й особистісного розвитку дитини. З одного боку, для цього складного періоду показовими є негативні прояви, дисгармонійність особистості, згортання і зміна дитячих інтересів, які склалися на попередньому етапі розвитку, протестний характер поведінки стосовно дорослих.

З іншого боку, підлітковий вік вирізняється й численними позитивними факторами – зростає самостійність, багатоманітнішими й змістовнішими стають відносини з однолітками і дорослими, значно розширюється та істотно змінюється діяльність, розвивається відповідальне ставлення до себе та інших людей. Головним у підлітковому віці є вихід дитини на якісно нову соціальну позицію, в якій реально формується її свідоме ставлення до себе і до суспільства.

Традиційно, підлітковий вік розглядають як період відчуження від дорослих. На перший план виходить прагнення протиставити себе дорослим, відстоювати свою незалежність і права, але разом з тим, наявні очікування допомоги від дорослих, захисту і підтримки, довіра до них, очікування їх схвалення. Значущість дорослого чітко проявляється у тому, що для підлітка не стільки значима можливість розпоряджатися собою, скільки визнання старшими оточуючими цієї можливості і принципової рівності його прав з правами дорослої людини.

Важливий фактор психічного розвитку у підлітковому віці – це спілкування з однолітками, яке виділяють як провідну діяльність цього періоду.

Прагнення підлітка зайняти прийнятне для нього положення серед однолітків супроводжується підвищеною конформністю до цінностей і норм групи однолітків.

Центральне особистісне утворення цього періоду – становлення нового рівня самосвідомості, Я-концепції, яка виражається в намаганні зрозуміти себе, свої можливості й особливості, свою схожість і відмінність порівняно з іншими, а також власну відмінність – унікальність та неповторність.

Як зазначає І. Бех, Я-концепція є цілісним, хоча і не позбавленим внутрішніх суперечностей, образом власного Я, який постає у настановах стосовно самого себе. Вона охоплює реальне Я (уявлення про самого себе сьогодні) та ідеальне (уявлення про те, яким слід бути). Людина, що сприймає ці два Я як не дистанційовані одне від одного, швидше стане зрілою і пристосованою до життя, ніж та, яка ставить своє реальне Я набагато нижче ідеального. Особистість схильна вивчати свої поведінку, настанови і стежити за тим, щоб вони відповідали її уявленням про саму себе. “Якщо їй здається, – зазначає вчений, – що певна настанова чи цінність відповідає цим

уявленню, то вона з готовністю її приймає. Коли індивід відхиляє моделі поведінки, нав'язувані йому культурою, оскільки вони не сумісні з його Я-концепцією, відбувається процес інтеграції. Якщо Я-концепція укорінюється настільки, що починає визначати поведінку людини, то вона стає чинником соціалізації, її продуктом” [1, с. 67].

Підлітковий вік визначається насамперед підвищенням значущості Я-концепції, системи уявлень про себе, формуванням складної системи самооцінок на основі перших спроб самоаналізу, порівняння себе з іншими. Підліток дивиться на себе “ззовні”, зіставляє себе з іншими – дорослими та однолітками, шукає критерії для такого порівняння. Завдяки цьому у нього поступово виробляються деякі власні критерії оцінювання себе, він переходить від погляду “ззовні” на погляд “зсередини”. Орієнтація на оцінку оточуючих змінюється орієнтацією на самооцінку, формується уявлення про Я-ідеальне. Саме у підлітковому віці зіставлення реальних та ідеальних уявлень про себе стає справжньою основою Я-концепцій підлітка.

Усвідомлення себе особистістю, як вже зазначалося, відбувається в підлітка насамперед у процесі спілкування з однолітками. Саме спілкування є одним із провідних видів діяльності у цьому віці, коли самопізнання, виокремлення і зіставлення свого “Я” з іншими створюють передумови для самовдосконалення особистості, у тому числі і в соціальному сенсі. Оцінюючи свої здібності, успіхи, зовнішню привабливість, моральну сутність, соціальну роль у колективі, свої недоліки, підліток емоційно переживає все це і намагається завоювати повагу і довіру оточуючих. На основі співвідношень між рівнем домагань і реальними успіхами в підлітка формується висока чи низька самоповага. Не менше вона залежить і від оцінки підлітка іншими людьми.

Для розуміння підліткового віку, добору доречних напрямів і форм роботи необхідно мати на увазі, що цей вік належить до так званих критичних періодів життя людини або до періодів вікових криз [2, с. 8–11].

Тому при діагностиці вихованості правосвідомості підлітків ми передусім звертали увагу на те, як дитина знає і оцінює сама себе, знає свої права і обов'язки, вміє їх застосовувати і оперувати ними. Однією з діагностичних методик була

модифікована методика Дембо-Рубінштейна, яка дозволяла дитині визначити наявність чи відсутність у неї громадянських якостей і рівень домагань у досягненні них. Серед громадянських якостей було запропоновано такі: громадянська відповідальність, ініціативність, патріотизм, авторитет у однолітків, готовність захищати інтереси Батьківщини, вміння відстоювати власну думку.

Аналізуючи результати роботи учнів за цією методикою, ми зважали на те, чи вміє дитина правильно і за об'єктивними критеріями оцінювати себе, наявність чи відсутність у неї означених якостей – власний успіх чи невдачу. Зміцненню уявлень підлітка про самого себе, формуванню позитивної самооцінки сприяє, насамперед, знання своїх можливостей і впевненість у них.

Обробка одержаних результатів дала змогу з'ясувати наявність кореляційних зв'язків між самооцінкою учня та сприйняттям ним ставлення до громадянських якостей. Як показав аналіз використаної методики, серед загальної кількості опитаних лише 10% учнів адекватно оцінюють свої громадянські якості і мають намір поліпшити їх (це підтверджувалося застосуванням інших методик, спостереженнями, оцінками незалежних експертів). Серед перелічених якостей найбільше розвинути в собі підлітки хотіли б готовність захищати Батьківщину (особливо хлопці), мати авторитет у однолітків, ініціативність. Серед респондентів 54% учнів вважають, що означені якості в них розвинути достатньо, і не мають наміру щось змінювати у власних намаганнях, 36% підлітків не виявили зацікавленості у цьому питанні або не зрозуміли завдання.

Отримані результати свідчать про недостатню обізнаність підлітків у наявності чи відсутності в себе тієї чи іншої громадянської якості, або їхню неготовність розвивати їх у собі.

Під час опитування спостерігалось деяке збільшення кількості підлітків від 7 до 9 класу, які володіли знаннями щодо сутності громадянських якостей. Певною мірою цьому сприяло залучення восьмикласників до обговорення відповідей, запропонованих їхніми однокласниками, тоді як у 7 класах подібне обговорення пройшло з деякими ускладненнями.

Використання анкети-тесту показало, що до високого рівня вихованості правосвідомості за цими показниками

належить 3,4% учнів 7 класів, 4,5% учнів 8 класів, 5,2 % учнів 9 класів; до середнього рівня – 32,3% учнів 7 класів, 34,6% учнів 8 класів, 36,4% учнів 9 класів; до низького рівня 64,3% учнів 7 класів, 60,9% учнів 8 класів, 58,4 учнів 9 класів.

Аналіз результатів бесід, що проводилися за оповіданнями, підтвердив результати, одержані за допомогою попередніх методик. Водночас слід зазначити, що близько половини респондентів, які дали правильні відповіді на запитання, які вводилися у зміст бесіди або ставилися після її завершення, відчували помітні утруднення під час пояснення вибраної позиції.

Крім знань, що характеризують правосвідомість підлітків, для її вихованості важливе значення мають відповідні дії і поведінка. Вивчення за цими показниками проводилося за допомогою педагогічних спостережень як під час виконання діагностичних завдань, так і в природних умовах.

Узагальнення результатів, одержаних за сукупністю всіх діагностичних методик, дало змогу розподілити підлітків за трьома рівнями вихованості правосвідомості.

Таблиця

Рівні	Учні 7 класу	Учні 8 класу	Учні 9 класу
Високий рівень	3,5	5,7	6,2
Середній рівень	43,3	46,8	52,2
Низький рівень	53,2	47,5	41,6

Наведені в таблиці результати засвідчують, що для більшості підлітків характерна недостатня вихованість правосвідомості.

Встановлено, що від 7 до 9 класу поступово підвищується рівень правосвідомості підлітків за визначеними показниками. Однак, у загальному вимірі таке підвищення не має суттєвого значення і швидше зумовлене віковим та індивідуальним розвитком, ніж свідомим сприйняттям і привласненням основних цінностей правосвідомості.

Література

1. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб. / І. Д. Бех. – К. : Академвидав, 2012. – 256 с.
2. Анн Л. М. Психологический тренинг с подростками. – СПб. : Питер, 2007. – 271 с.

3. Політологічний енциклопедичний словник : навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів. – К. : Генеза, 1997. – 400 с.
4. Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні : [монографія] / Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін. – Х. : Право, 2009. – 352 с.

Е. В. Роговец

Диагностика правосознания подростков: констатирующий этап эксперимента

Институт проблем воспитания Национальной академии педагогических наук Украины (9 ул. Берлинского, Киев, Украина)

В статье обоснована важность воспитания правового сознания подростков, охарактеризованы возрастные особенности подросткового возраста, влияющие на развитие, обеспечивают действенность этого процесса, поддерживают или тормозят его. Уточнена сущность правосознания подростков. Определены критерии, показатели воспитанности правосознания подростков в соответствии с выделенными ценностями. Приведены содержание и методика констатирующего этапа экспериментальной работы, проанализированы и обобщены его результаты. Выявлены уровни правового сознания подростков.

Ключевые слова: правовое самосознание, правосознание, подростки, диагностика воспитания.

O. V. Rohovets

Diagnostics of Law Awareness of Adolescents: Ascertaining Stage of Experiment

Institute of Problems on Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine (9 Berlynskoho Str., Kyiv, Ukraine)

The article substantiates the importance of educating the legal consciousness of teenagers characterized by age features of adolescence, which influence the development, provide the effectiveness of this process, support or inhibit it. The essence of teen consciousness is specified.

The cognitive component of legal consciousness is, first of all, a combination of legal knowledge, principles, ideas, theories, concepts that reflect the theoretical understanding of the subjects of law, legal development, legal regimes, the mechanism and process of law regulation of social relations; the emotional component covers the evaluation attitudes and judgments about them. Behavioral part of the legal conscience is the motives of legal

behavior. The elements that correspond to the basic understanding of the consciousness of the individual constitute a harmony of knowledge, skills and attitudes. Knowledge and skills mediate the attitude. Attitude is a real connection that establishes a person's perception of subjects and objects of the surrounding reality in his consciousness. This is the connection between "I I", "I You", "I Society". Indicators of the attitude of the individual are the qualities that indirectly bear in some meaning for people – a value.

Criteria, indicators of educating teenagers' legal consciousness in accordance with the values are determined. The content and methodology of the ascertaining stage of experimental work are presented, the results are analyzed and summarized. Levels of legal consciousness of adolescents are revealed.

Keywords: legal self-awareness, adolescents, diagnostics of education, value attitude.

References

1. Bekh, I. D. (2012). *Osobystist u prosotri dukhovnoho rozvytku* [Personality in the space of spiritual development]. Kyiv: Akademydav.
2. Ann, L. M. (2007). *Psikhologicheskii trening s podrostkami* [Psychological training with teenagers]. St. Petersburg: Piter
3. *Politolohichnyi entsyklopedychnyi slovnyk* [Politological encyclopedic dictionary]. (1997). Kyiv: Heneza.
4. Herasina, L. M., Danylian, O. H., & Dzoban, O. P. (2009). *Pravosvidomist i pravova kultura yak bazovi chynnyky derzhavotvorchoho protsesu v Ukraini* [Legal awareness and legal culture as the basic factors of the state-building process in Ukraine]. Kharkiv: Pravo.

Роговец Елена Володимирівна, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник лабораторії виховання в сім'ї та закладах інтернатного типу Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України

Роговец Елена Владимировна, кандидат педагогических наук, старший научный сотрудник лаборатории воспитания в семье и учреждениях интернатного типа Института проблем воспитания Национальной академии педагогических наук Украины

Olena Rohovets, Senior Research Scientist at the Laboratory of Education in Family and Boarding Schools of the Institute of Problems on Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, PhD in Education